

Brief aan de ouderen

Aan mijn broeders en zusters ouderen!

“Zeventig jaar kan ons leven tellen, tachtig misschien als wij krachtig zijn, het grootste deel is zorgen en verdriet; de jaren vliegen voorbij en wij met hen” (Ps 90,10).

1. Zeventig jaar waren in de tijd waarin de psalmist deze woorden schreef veel en er waren er niet veel die langer leefden; vandaag is het leven dank zij de vooruitgang van de medische wetenschap en door verbeterde maatschappelijke en economische bestaansvoorwaarden in veel gebieden van de wereld aanzienlijk verlengd. Toch blijft het waar dat de jaren haastig voortgaan; het geschenk van het leven is ondanks de moeite en het lijden die haar tekenen echter te mooi en te kostbaar om erdoor vermoeid te raken.

Ook heb ik, zelf oudere, het verlangen gevoeld om met jullie een dialoog aan te gaan. En ik doe dit door in de eerste plaats God dank te zeggen voor de gaven en de mogelijkheden die hij tot op de dag van vandaag met overvloed over mij heeft uitgestrooid. Ik doorloop in mijn geheugen de etappes van mijn bestaan, dat nauw verbonden is met de geschiedenis van een groot deel van deze eeuw, en ik zie voor me de gezichten van talloze mensen waaronder enkele die mij bijzonder dierbaar zijn: het zijn herinneringen aan gewone en buitengewone gebeurtenissen, aan blij momenten en gebeurtenissen die door het lijden worden getekend. Boven elk ding zie ik echter de voorzienige en barmhartige hand van God de Vader, die “op de beste manier voor

al wat bestaat zorg draagt”,¹ en “dat Hij naar ons luistert, als wij Hem iets vragen overeenkomstig zijn wil” (1Joh 5,14). Tot hem zeg ik met de psalmist: “Vanaf mijn jeugd hebt U mij daaraan gewend, tot op de dag van vandaag verkondig ik uw wonderen. Al ben ik oud en grijs, o God, laat mij toch niet in de steek terwijl ik de komende generatie uw kracht en uw machtige arm verkondig” (Ps 71,17-18).

Mijn gedachte richt zich met genegenheid tot jullie allen, zeer dierbare ouderen van elke taal en cultuur. Ik richt tot jullie deze brief in het jaar dat de organisatie van de Verenigde Naties juist aan de ouderen heeft toegewijd, om de aandacht van de hele maatschappij te vestigen op de situatie van allen die, omdat de jaren gaan tellen, vaak een verscheidenheid aan moeilijke problemen moeten trotseren.

Over dit thema heeft de Pauselijke Raad voor de Leken reeds behulpzame richtlijnen ter overweging gegeven.² Met deze brief heb ik de bedoeling alleen mijn spirituele nabijheid uit te drukken met de mens die, met het voorbijgaan van de jaren, tot een steeds dieper begrip komt van deze levensfase en consequent de behoefte voelt van een directer contact met zijn leeftijdgenoten om over dingen te redeneren die we gemeenschappelijk ervaren. Ik plaats dit allemaal onder de

1. H. Johannes van Damascus, *Esposizione della fede ortodossa*, 2,29.

2. Vgl. *La dignità dell'anziano e la sua missione nella Chiesa e nel mondo*, Vaticaanstad 1998.

blik van God die ons met zijn liefde omhult en met zijn voorzienigheid vasthoudt en ons leidt.

2. Dierbare broeders en zusters, op onze leeftijd is het natuurlijk naar het verleden terug te gaan en een soort balans op te maken. Deze retrospectieve blik staat een serenere en objectievere waardering toe van mensen en situaties die ik op mijn weg tegenkom. Het verstrijken van de tijd vervaagt de omtrekken van de gebeurtenissen en verzacht de pijnlijke keerzijden. Zorgen en lijden zijn rijkelijk aanwezig in het bestaan van een ieder. Soms gaat het om problemen en lijden, die de weerstand van lichaam en geest zeer beproeven en misschien zelfs het geloof verwarren. De ervaring echter leert dat het dagelijkse leed zelf met de genade van de Heer vaak tot de rijping van de mens bijdraagt en zijn karakter mild maakt.

Buiten afzonderlijke gebeurtenissen komt eerst in mijn gedachten de tijd die onverbiddelijk voortgaat. “De tijd vlucht onontkoombaar”, beweerde reeds de oude Latijnse poëet.³ De mens is in de tijd ondergedompeld: daarin wordt hij geboren, leeft en sterft hij. Met de geboorte wordt een datum vastgelegd, de eerste van zijn leven, en met de dood een andere, de laatste: de alfa en de omega, het begin en het einde van zijn aardse gebeurtenis, zoals de christelijke traditie onderstreept, door deze letters van het Griekse alfabet op de gedenksteden van de graftombes te schrijven. Maar als het bestaan van een ieder van ons zo afgemeten en breekbaar is, troost ons de gedachte dat wij, omdat we een spirituele ziel hebben, de dood zelf overleven. Het geloof opent ons dan een “hoop die niet teleurstelt” (vgl. Rom 5,5), en wijst ons het perspectief van een uiteindelijke verrijzenis. Niet voor niets gebruikt de kerk, in de plechtige Paasvigilie deze zelfde brieven

met betrekking tot Christus die gisteren, vandaag en altijd leeft: “Hij is het begin en het einde, hij is de alfa en de omega. Aan hem behoren de tijd en de eeuwen.”⁴ De menselijke gebeurtenis, weliswaar onderworpen aan de tijd, wordt door Christus in de einder van de onsterfelijkheid geplaatst. Hij “is mens geworden onder de mensen, om het begin met het einde, in het leven van de mens met God te verenigen”.⁵

Een complexe eeuw naar een toekomst van hoop

3. Als ik me tot de ouderen richt, weet ik te spreken tot en over mensen die een lange tocht hebben afgelegd (vgl. W 4,13). Ik spreek tot mijn leeftijdgenoten; ik kan dus gemakkelijk een analogie zoeken in mijn persoonlijke ervaring. Ons leven, dierbare broeders en zusters, is door de voorzienigheid in deze twintigste eeuw aangekomen, die een complexe erfenis uit het verleden heeft ontvangen en getuige is geweest van talrijke en buitengewone gebeurtenissen.

Zoals in vele andere tijden in de geschiedenis heeft zij licht en duisternis geregistreerd. Niet alles is duister geweest. Veel positieve aspecten hebben het negatieve in evenwicht gebracht of zijn daaruit voortgekomen als een weldoende reactie daarop vanuit het collectieve bewustzijn. Het is echter waar – en het zou onjuist zijn en gevaarlijk om het te vergeten! – dat er ongehoord lijden is geweest, dat heeft doorgewerkt in het leven van vele miljoenen mensen. Men hoeft maar te denken aan de conflicten die zijn losgebarsten in de verschillende continenten ten gevolge van de territoriale geschillen tussen de staten of vanwege de haat onder de volkeren. Ook moeten we de condities van uitzonderlijke armoede van omvangrijke sociale geleidingen in het zuiden van de wereld, het

3. Vergilius, “Fugit inreparabile tempus”, *Het landleven*, III,284.

4. Liturgie van de Paasvigilie.

5. H. Ireneus van Lyon, *Adversus haereses*, IV,20,4.

beschamende verschijnsel van de rassendiscriminatie en de systematische schending van de rechten van de mens in veel landen, niet minder serieus nemen. En wat te zeggen over de grote conflicten in de wereld?

In het eerste deel van de eeuw waren er liefst twee, met een nooit eerder gekende hoeveelheid doden en vernietigingen. De Eerste Wereldoorlog maaide miljoenen soldaten en burgers weg en sneed zoveel mensenlevens af in hun adolescentie of kindjaren. En wat te zeggen over de Tweede Wereldoorlog? Uitgebroken na enkele decennia van betrekkelijke vrede in de wereld, vooral in Europa, was die tragischer dan de voorafgaande en had ontzettende consequenties voor het leven van de volken en van de continenten. Het was een totale oorlog, een ongehoorde mobilisatie van haat, die ruw weerloze burgervolken en hele generaties vernietigde. De tol die op verschillende fronten werd betaald voor de oorlogswaanzin was onbetaalbaar en even verschrikkelijk was de slachting die was aangericht op de vernietingsvelden: ware Golgotha van de hedendaagse tijd.

De tweede helft van de eeuw kende jarenlang de nachtmerrie van de Koude Oorlog, van de confrontatie dus tussen de grote ideologische machtsblokken, Oost en West, met een dwaze bewapeningswedloop en de voortdurende bedreiging van een atoombomoorlog die in staat is om de mensheid uit te roeien.⁶ Dank zij God, is die duistere bladzijde afgesloten in Europa met de val van de onderdrukkende totalitaire regimes, als vrucht van een vreedzame strijd, die gebruik maakte van de wapens van de waarheid en van de rechtvaardigheid.⁷ Er is zo een moeizaam, maar vruchtbaar proces op gang gezet van dialoog en verzoening dat erop is gericht een serenere en meer solidaire samenleving onder de volkeren te vestigen.

Maar te veel landen zijn nog te veraf

van het kennen van de weldaden van de vrede en van de vrijheid. Het gewelddadig conflict dat de laatste maanden is uitgebarsten in het gebied van de Balkanlanden, die de afgelopen jaren al schouwspel waren van een verschrikkelijke oorlog vanuit een etnische achtergrond, heeft tot grote bezorgdheid geleid: weer is er bloed gevloeid, weer zijn er vernietigingen geweest, opnieuw is de haat gevoed. Nu eindelijk het wapen geweld tot bedaren is gekomen, begint men te denken aan de opbouw in het perspectief van het nieuwe millennium. Maar intussen blijven veelvoudige vuurhaarden ook in andere landen oplaaien, soms met massamoorden en gewelddadigheden die al te snel door de kronieken worden vergeten.

4. Als deze herinneringen en deze pijnlijke actualiteiten ons bedroeven, kunnen wij niet vergeten dat onze eeuw aan de einder veelvuldige positieve tekens heeft zien verschijnen, die evenveel bronnen van hoop voor het derde millennium vertegenwoordigen. Zo is er – weliswaar tegen de achtergrond van veel controversies, vooral wanneer het de eerbied voor het leven van elke mens betreft – het bewustzijn van de universele rechten van de mens gekomen, die in plechtige verklaringen die volkeren activeren, werden afgekondigd.

Bovendien is er een ontwikkeling geweest van de zin van het volkerenrecht om tot een zelf-besturen te komen in het kader van de nationale en internationale betrekkingen die hun inspiratie vinden in de waardering van de culturele identiteiten en eerbied heeft voor de minderheden. De val van totalitaire systemen, zoals die in Oost-Europa, heeft overal geleid tot een groei van de democratie en van de vrije markt, ook al blijft er de enorme uitdaging om vrijheid en sociale rechtvaardigheid samen te brengen. We moeten het als een groot geschenk van God opvatten dat de godsdiensten bezig zijn

6. Vgl. Johannes Paulus II, Encycliek *Centesimus annus* (1 mei 1991), 18.

7. Vgl. *a.w.*, 23.

om met toenemende inzet een dialoog op gang te brengen die wezenlijk bijdraagt aan vrede en eenheid voor de wereld.

En wat te zegen van de groei, in het collectieve bewustzijn, van de erkenning van de waardigheid van de vrouw? Er moet ongetwijfeld nog een lange weg worden afgelegd, maar de weg is uitgezet. Motief van hoop is bovendien de intensivering van de communicatie die dankzij de huidige technologie, toestaat de traditionele grenzen te overwinnen en ons wereldburgers laat voelen.

Een ander belangrijk veld van rijping is de nieuwe ecologische gevoeligheid die verdient te worden aangemoedigd. Factoren van hoop zijn ook de grote vooruitgang van de medische wetenschap en van de wetenschappen die bijdragen aan het welzijn van de mens.

Er zijn dus veel motieven om God te bedanken. Deze eindfase van de eeuw laat ondanks alles een groot vermogen zien aan vrede en vooruitgang. Uit dezelfde beproevingen waardoor onze generatie is gegaan, komt een licht op dat in staat is de jaren van onze ouderdom te verlichten. Zo blijkt een principe bevestigd dat dierbaar is aan het christelijke geloof: "Leed vernietigt niet alleen de hoop, maar is er één van het fundament."⁸

Het is dus van wezenlijk belang dat wij ophouden de gebeurtenissen van de tijd te bemediteren die snel voorbij gaat, terwijl de eeuw en het millennium op weg zijn naar een zonsongang en er reeds aan de dageraad een nieuw seizoen voor de mensheid in zicht is, dat ons niet laat berusten in een onverbiddelijk lot, maar de jaren die ons nog resten ten volle laat waarderen.

De herfst van het leven

5. Wat is de ouderdom? Hierover wordt soms gesproken als de herfst van het leven – dat deed Cicero al⁹ – door de analogie te volgen die door de seizoenen werd gegeven, door de opeenvolging van de fasen van de natuur. Je hoeft maar te kijken naar het variëren van het landschap, in de loop van het jaar, op de bergen en in de vlaktes, in de velden, in de dalen, in de bossen, op de bomen en op de planten. Er is een duidelijke gelijkenis tussen het bioritme van de mens en de cyclussen van de natuur, waarvan hij deel uitmaakt.

Tegelijkertijd onderscheidt de mens zich van elke andere werkelijkheid die hem omgeeft, omdat hij persoon is. Gevormd naar het beeld en gelijkenis van God is hij bewust en verantwoordelijk subject. Ook in zijn spirituele dimensie beleeft hij echter de opeenvolging van de verschillende fasen die allen even vluchtig zijn. De heilige Efraïm de Syriër hield ervan het leven met de vingers van een hand te vergelijken om duidelijk te maken dat zijn lengte niet buiten een spanne gaat en om aan te geven dat, zoals elke vinger in elke levensfase zijn kenmerken heeft "de vingers de vijf stappen vertegenwoordigen die de mens doorloopt".¹⁰

Want, als de kinderjaren en de jeugd echter de periode zijn waarin de menselijke persoon wordt gevormd die volledig gericht is op de toekomst en – als hij zich bewust wordt van zijn eigen vaardigheden – plannen maakt voor zijn volwassenheid, dan is de ouderdom niet zonder zijn verdiensten. Zoals de heilige Hieronymus opmerkt, met het afnemen van de heftigheid van de hartstochten, "neemt de wijsheid toe, door rijpere raadgevingen".¹¹ In zekere zin is het het bevoorrechte seizoen van die wijsheid die over het algemeen vrucht is van de ervaring omdat "de tijd een grote meester is".¹² Het gebed van de Psalmist is dan zeer bekend:

8. H. Johannes Chrisostomos, *Commentaar op de brief aan de Romeinen*, 9,2.

9. Vgl. Cicero, *Cato maior seu de senectute*, 19,70.

10. In "Alles is ijdelheid en droefheid van geest", 5-6.

11. "Auger sapientiam, dat maturiosa consilia", in: *Commentaria in Amos*, 2,prol.

12. Corneille, *Sertorius*, IIde acte, 4de scène,717.

“Leer ons om de vluchtigheid te zien van ons leven, laat die wijsheid doordringen tot ons hart” (Ps 90,12).

De ouderen in de heilige Schrift

6. “Want jeugd en ochtendlicht zijn zo voorbij”, merkt *Prediker* (11,10) op. De bijbel aarzelt niet om – soms met een zuiver realisme – de aandacht te vestigen op de vergankelijkheid van het leven en op de tijd die onverbiddelijk voorbij gaat: “IJl en ijdel, ... ijl en ijdel, alles is ijdel” (Pr 1,2): wie kent de strenge waarschuwing niet van deze oudere wijze? Dat begrijpen wij ouderen met name, omdat we door de ervaring zijn onderricht.

Ondanks dit nuchtere realisme, houdt de schrift vast aan een heel positieve visie op de waarde van het leven. De mens blijft steeds gemaakt naar het “beeld van God” (vgl. Gn 1,26) en elke leeftijd heeft zijn schoonheid en zijn taken. De gevorderde leeftijd vindt ook in het woord van God een grote achting omdat een lang leven wordt gezien als teken van goddelijke welwillendheid (vgl. Gn 11,10-32). Met Abraham, een man, van wie het voorrecht van de ouderdom wordt onderstreept, neemt deze welwillendheid de vorm van een belofte aan: “Ik zal een groot volk van u maken. Ik zal u zegenen en uw naam groot maken, zodat u een zegen zult zijn. Ik zal degenen zegenen die u zegenen, maar degene die u verwenst zal Ik vervloeken. Om u zullen alle geslachten op aarde zich gezegend noemen” (Gn 12,2-3). Aan zijn zijde is Sara, de vrouw die haar lichaam ziet verouderen, maar die in de begrenzing van haar ouder wordende vlees nu Gods macht ervaart die het menselijk onvermogen aanvult.

Een oudere is Mozes, toen God hem de missie toevertrouwde om het uitverkoren volk uit Egypte te laten uitrekken. De grote

werken die hij op gezag van de Heer ten gunste van Israël volbrengt, nemen niet de jaren van zijn jeugd in beslag, maar die van de ouderdom. Onder andere voorbeelden van ouderen die de bijbel noemt, zou ik het leven van Tobit willen aanhalen, die met nederigheid en moed zich inzette om de wet Gods te onderhouden, om de noodlijdenden te helpen, om met geduld zijn blindheid te verdragen, totdat hij de verlossende tussenkomst ervoer van de engel Gods (vgl. Tob 3,16-17); en ook wil ik noemen die van Elea zar, van wie het martelaarschap getuigenis is van bijzondere edelmoedigheid en kracht (vgl. 2Mak 6,18-31).

7. Ook het Nieuwe Testament, dat doordrongen is van het licht van Christus telt welsprekende ouderen. Het evangelie van Lucas opent met de introductie van een echtpaar dat reeds “op jaren” (1,7) was: Elisabeth en Zacharias, ouders van Johannes de Doper. Naar hen gaat de barmhartigheid van de Heer uit (vgl. Lc 1,5-25.39-79): aan Zacharias die al oud is wordt de geboorte van een zoon aangekondigd. Hij benadrukt het zelf: “Ik ben een oude man en mijn vrouw is al op jaren” (Lc 1,18). Tijdens het bezoek van Maria, schreeuwt haar oude nicht Elisabeth, die vervuld is van de heilige Geest, het uit en roept: “Gezegend ben jij onder de vrouwen, en gezegend is de vrucht van je schoot” (Lc 1,42) en bij de geboorte van Johannes de Doper zet Zacharias de hymne van Benedictus in. Hier zien we een bewonderenswaardig ouderenechtpaar, dat doordrongen is van een diepe geest van gebed.

In de tempel van Jeruzalem brengen Maria en Jozef Jezus om hem aan de Heer op te dragen en hem overeenkomstig de wet als eerstgeborene vrij te kopen. Daar ontmoeten ze de oudere man Simeon, die lange tijd in afwachting was van de Messias. Terwijl hij het Kind in zijn armen neemt,

zegt hij God en barst los in het Nunc dimittis: “Nu, Meester, laat U, zoals U gezegd hebt, uw knecht in vrede gaan” (Lc 2,29).

Aan zijn zijde vinden we Hanna, weduwe van 84 jaar, ijverig bezoeker van de tempel, aanwezig bij die gebeurtenis en verheugd Jezus te zien. Let op de evangelist die verwoordde: “Ze loofde God en sprak over de jongen tegen allen die de bevrijding van Jeruzalem verwachtten” (Lc 2,38).

Een oudere is ook Nikodemus, achtenswaardig lid van het Sanhedrin. Hij begeeft zich 's nachts naar Jezus om niet op te vallen. Aan hem openbaart de goddelijke Meester zich, dat hij de Zoon van God is die is gekomen om de wereld te redden (vgl. Joh. 3,1-21). We zullen Nikodemus terugvinden op het moment van de begrafenis van Christus, waar hij, door een mengsel van mirre en aloë mee te brengen, zijn angst zal overwinnen en zich als de leerling van de Gekruisigde zal openbaren (vgl. Joh 19,38-40). Wat een troostende getuigenissen zijn dit! Ze herinneren ons eraan hoe in elke tijd de Heer aan ieder van ons de bijdrage van de eigen talenten kan vragen. De dienst aan het evangelie is geen kwestie van leeftijd!

En wat te zeggen van de oude Petrus, die werd geroepen om van zijn geloof met zijn martelaarschap te getuigen? Op een dag zei Jezus tegen hem: “Waarachtig, Ik verzeker je: als jongeman deed je zelf je gordel om en je ging de weg die je zelf wilde; al je oud bent zul je je armen uitstrekken en je gordel laten omdoen, en je zult een weg gaan die je zelf niet wilt” (Joh 21,18). Het zijn woorden die mij als opvolger van Petrus van nabij raken en in me sterk de behoefte laten opkomen om de handen uit te strekken naar die van Christus, in gehoorzaamheid aan zijn gebod: “Volg Mij” (Joh 21,19).

8. Psalm 92 die als het ware de schitterende getuigenissen van ouderen die we in de bijbel vinden, samenvatten, verkondigt: “De rechtvaardige groeit als een palmboom op, hij schiet omhoog als een Libanonceder; ... ze blijven zelfs in hun ouderdom welig en sappig en groen. Zo melden zij: ‘De Heer is rechtvaardig’” (13.15-16). En de apostel Paulus, die de psalmist citeert, noteert in de *Brief aan Titus*: “Oudere mannen moeten matig zijn, ernstig, bezonnen, gezond in geloof, liefde en volharding. Zo moeten ook oudere vrouwen zich waardig gedragen ... Zij moeten in staat zijn het goede te onderrichten en de jongere vrouwen moeten ze bijbrengen hun man en kinderen lief te hebben” (2,2-4).

De ouderdom wordt dus in het licht van het onderricht en in het lexicon van de bijbel voorgesteld als ‘een gunstige tijd’ voor de voltooiing van het menselijke leven, en hij maakt deel uit van het goddelijk plan met elke mens. Het is een tijd waarin alles samenkomt; ze stelt ons in staat beter de zin te begrijpen van het leven en te komen tot een ‘wijsheid van het hart’. “Want het aanzien van de ouderdom – merkt het boek *Wijsheid* op – berust niet op een lang leven en wordt niet gemeten naar het aantal jaren. Een mens is een grijsaard door zijn verstandigheid en hij is bejaard door zijn onbesproken leven” (4, 8-9) Zij vormt de definitieve etappe van de menselijke volwassenheid en is uitdrukking van de goddelijke zegening.

Bewakers van een collectieve herinnering

9. In het verleden werd een grote achting betoond voor de ouderen. De Latijnse dichter Ovidius schreef hierover: “Groot was eens de eerbied voor het grijze hoofd.”¹³ Eeuwen daarvoor waarschuwde de Griekse

13. “Magna fuit quondam capitis reverentia cani”, in: *Fasti*, V,57.

dichter Phocilides: "Heb eerbied voor de grijze haren: geef aan de oude wijze die eer die je aan je vader zou bewijzen."¹⁴

En hoe is dat vandaag? Als we stilstaan om de huidige situatie te analyseren, constateren we dat bij enkele volken de ouderdom wordt geacht en gewaardeerd; bij andere is dat echter minder vanwege een mentaliteit die in de eerste plaats het onmiddellijk nut en de productiviteit van de mens vooropstelt. Door zo'n houding wordt de zogenoemde derde of vierde leeftijd vaak geminacht, en zijn de ouderen zelf vaak geneigd om zich af te vragen of hun bestaan nog nuttig is.

Men komt er zelfs toe om met groeiende aandrang de euthanasie voor te stellen als oplossing voor moeilijke situaties. Het begrip euthanasie moet helaas in die jaren bij veel mensen die connotatie van verschrikking hebben verloren die het van nature bij hen opwekt die een zin van respect voor het leven hebben. Het kan zeker gebeuren dat in geval van zware ziektes met onverdraaglijk lijden, de beproefde mensen aan wanhoop worden overgeleverd en hun dierbaren die aan hun zorg zijn toevertrouwd, kunnen zich aangespoord voelen om uit medelijden de oplossing van de 'zachte dood' redelijk te achten. In dat opzicht is het nodig te herinneren dat de morele wet erin toestemt om af te zien van 'agressief medische behandeling',¹⁵ en alleen die vormen van behandeling redelijk acht die vallen binnen de normale eisen van de medische hulp. Maar iets heel anders is het begrip actieve euthanasie die direct de dood veroorzaakt! Ondanks de intenties en de omstandigheden, houdt zij een intrinsiek slechte daad, een verkrachting van de goddelijke wet, een belediging van de waardigheid van de menselijke persoon in.¹⁶

10. Het is dringend nodig het juiste perspectief te vinden om het leven in zijn geheel te

beschouwen. En het correcte perspectief is dat van de eeuwigheid, waarop het leven in al haar fasen een belangrijke voorbereiding is. Ook de ouderdom heeft een rol te spelen in dit proces van voortdurende rijping van de mens die op weg is naar het eeuwige. Uit die rijping zal dezelfde sociale groep waarvan de oudere deel uitmaakt, baat vinden.

De ouderen helpen ons om de aardse gebeurtenissen met meer wijsheid te bezien, omdat de wisselvalligheden van het leven hen ervaren en rijp hebben gemaakt. Zij zijn de bewakers van de collectieve herinnering, en daarom bevoorrechte vertolkers van dat geheel van idealen en gemeenschappelijke waarden die het leven in de maatschappij dragen en leiden. Hen uitsluiten is als het ware het verleden ontkennen, waarin het heden diep is geworteld, in naam van een moderniteit zonder herinnering. De ouderen zijn, dank zij hun rijpe ervaring, in staat om de jongeren raad en kostbaar onderricht te geven.

In dit opzicht worden de aspecten van breekbaar menszijn, op een zichtbaarder manier verbonden met de ouderdom, een herinnering aan de onderlinge afhankelijkheid en aan de noodzakelijke solidariteit die de generaties met elkaar verenigen, omdat elke mens de ander nodig heeft en verrijkt wordt met geschenken en charisma's van allen.

Hier klinken de beschouwingen van een dichter die mij dierbaar is stellig en hij schrijft aldus: "Niet alleen de toekomst is eeuwig, niet alleen! ... Ja, ook het verleden is de tijd van de eeuwigheid: wat al is gebeurd, zal zich niet plots weer vertonen zoals het was ... Het zal terugkeren als Idee, het zal niet als zichzelf verschijnen."¹⁷

"Eer uw vader en uw moeder"

11. Waarom blijven we de oudere niet die

14. Phocilides, *Sententiae*, XLII.

15. Vgl. Johannes Paulus II, Encycliek *Evangelium vitae*, (25 maart 1995), 65.

16. Vgl. *t.a.p.*

17. C. Norwid, *Nie tylko przyszlosc ...*, Post scriptum, I, 1-4.

eerbied geven die de gezonde tradities van veel culturen in elk continent als waarde hebben gesteld? Voor de volkeren die in het gebied woonden dat door de bijbel werd beïnvloed, is door de eeuwen heen het gebod uit de decaloog: “Eer uw vader en uw moeder” een referentiepunt geweest; het was een verplichting die echter universeel werd erkend. Door zijn volle en coherente toepassing wordt niet alleen de liefde voor de ouders van de kant van de kinderen opgewekt, maar is ook de sterke band gesmeed die er tussen de generaties bestaat. Waar het voorschrift wordt aanvaard en trouw wordt nageleefd, weten de ouderen dat ze geen gevaar lopen om als een nutteloos lastpak of als een sta-in-de-weg te worden aangezien.

Het gebod leert bovendien om eerbied te betuigen aan wie ons zijn voorafgegaan en aan wie goed hebben gedaan: de woorden ‘vader en moeder’ verwijzen naar het verleden, ze geven de band aan tussen de een en de andere generatie, ze zijn de voorwaarde die het bestaan zelf van een volk mogelijk maakt. In de twee versies die in de bijbel worden gevonden (vgl. Ex 20,2-17; Dt 5,6-21) neemt dit goddelijke gebod de eerste plaats in op de tweede stenen tafel van de wet, die gaat over de plichten van mensen voor elkaar en voor de maatschappij. En verder is het het enige gebod waaraan een belofte is verbonden: “Eer uw vader en uw moeder. Dan zult u lang leven op de grond die de Heer uw God u schenkt” (Ex 20,12; vgl. Dt 5,16).

12. “U moet opstaan voor een grijsaard en eerbied hebben voor een bejaarde”(Lv 19,32). De ouderen eren houdt een driedelige verplichting in: ze welkom heten, ze assisteren en een goed gebruik maken van hun kwaliteiten. In veel milieus gebeurt dit bijna spontaan, als uit oude gewoonte. Elders, vooral in landen met een hogere levens-

standaard is het nodig dat er een tegengestelde trend is, om er voor te zorgen dat zij die voortgaan in de jaren met waardigheid kunnen sterven, zonder dat ze bang hoeven te zijn uiteindelijk niet meer mee te tellen. Het is nodig zich ervan te overtuigen dat het eigen is aan een volledig menselijke beschaving de ouderen te achten en te beminnen, opdat ze zich een vitaal deel van de gemeenschap weten ook als hun krachten afnemen. Cicero zelf merkte op dat “de last van de leeftijd licht is voor hen die zich door de jongeren gerespecteerd en bemind voelen”.¹⁸

Verder blijft de menselijke geest in zekere zin altijd jong, ook al heeft hij deel aan de veroudering van het lichaam, als hij voortdurend gericht is op de eeuwigheid. Deze ervaring van eeuwige jeugd wordt des te krachtiger als aan de innerlijke getuigenis van het goede geweten, de zorgzame en dankbare liefde van dierbare mensen wordt toegevoegd. Een man, schrijft de heilige Gregorius van Nazianze, “zal niet in de geest verouderen: hij zal de ontbinding aanvaarden als het moment dat vastligt voor de vrijheid die komen moet. Zacht zal hij verhuizen naar het hiernamaals waar niemand onrijp of oud is, maar allen volmaakt zijn in de spirituele leeftijd.”¹⁹

We kennen allen welsprekende voorbeelden van ouderen met een verrassende jeugd en geestkracht. Voor wie in contact met hen komt, zijn hun woorden stimulans en hun voorbeeld troost. Moge de maatschappij ten volle de ouderen waarderen, die in enkele gebieden van de wereld – ik denk in het bijzonder in Afrika – terecht worden geacht als ‘levende bibliotheken’ van wijsheid, als bewakers van een onschatbaar erfgoed van menselijke en spirituele getuigenissen. Al is het waar dat ze op lichamen vlak over het algemeen hulp behoeven, het is eveneens waar, dat ze in hun gevorderde leeftijd steun kunnen bie-

18. “Levior fit senectus, eorum qui a iuventute coluntur et diliguntur”, in: *Cato maior seu de senectute*, 8,26.

19. Gregorius van Nazianze, *Gesprek na de terugkeer van het platteland*, 11.

den aan de stappen van jongeren die aan de einder van hun bestaan staan en hun levenspad uitzetten.

Terwijl ik over ouderen spreek, moet ik me ook tot de jongeren richten om hen uit te nodigen de ouderen nabij te staan. Ik spoor jullie aan, dierbare jongeren, om het met liefde en edelmoedigheid te doen. De ouderen kunnen jullie veel meer geven dan jullie kunnen denken. Het boek *Wijsheid van Jezus Sirach* waarschuwt hiertoe: “Minacht de betogen van de grijsaards niet, want ook zij hebben van hun vaders geleerd” (8,9); “Zoek het gezelschap van ouderen en luister trouw naar hun wijsheid” (6,34) want aan de ouderen “is wijsheid” (25,5).

13. De christelijke gemeenschap kan veel ontvangen van de serene aanwezigheid van wie op jaren is. Ik denk met name aan de evangelisatie: haar doeltreffendheid hangt niet hoofdzakelijk af van de werkzame efficiëntie. In hoeveel families ontvangen de kleinkinderen de eerste bouwstenen van het geloof van hun ouders! Maar er zijn veel andere gebieden waarop de weldoende bijdrage van de ouderen zich kan uitstrekken. De Geest handelt zoals en waar hij wil, en bedient zich niet zelden van menselijke wegen die in de ogen van de wereld van weinig betekenis lijken. Hoevelen vinden begrip en troost bij ouderen die alleen zijn of ziek maar in staat om moed in te boezemen door hun liefdevolle raad, hun stille gebed, hun getuigenis van lijden dat met geduldige eenzaamheid wordt gedragen. Terwijl juist de energieën minder worden en het werkvermogen afneemt, worden onze broeders en zusters kostbaarder in het mysterieuze plan van de Voorzienigheid.

In aansluiting aan de duidelijke psychologische nood van de oudere zelf, blijft de natuurlijkste plaats om zijn jaren van ouderdom te beleven die van het milieu

waar hij zich ‘thuis’ voelt, tussen ouders, kennissen en vrienden waar hij zich nog nuttig kan maken. Als met de verhoogde gemiddelde levensduur, de groep ouderen allengs toeneemt, zal het ook steeds belangrijker worden om een universele cultuur te promoten die de ouderen opvangt en waardeert, zodat ze niet worden gemarginaliseerd. Ideaal blijft het verblijf van de oudere in de familie, met de garantie van doeltreffende maatschappelijke hulp naar gelang de toenemende behoeften die de leeftijd of de ziekte met zich meebrengen.

Er zijn echter situaties, waarin de omstandigheden zelf de opname in ‘verzorgingshuizen’ adviseren of opleggen, zodat de oudere van het gezelschap kan genieten van andere mensen en gebruik kan maken van specialistische hulp. Zulke instellingen zijn prijzenswaardig, en de ervaring leert, dat ze een kostbare dienst kunnen verlenen, in de mate waarin zij zich laten inspireren door criteria die niet alleen van organisatorisch-efficiënte aard zijn, maar ook van liefdevolle zorgzaamheid. Alles wordt eenvoudiger als elke oudere bewoner wordt bijgestaan door familieleden, vrienden, de parochiegemeenschap zodat hij zich bemind voelt en nog nuttig voor de gemeenschap. De religieuze congregaties en vrijwilligersgroepen kunnen hier niet ontbreken, die zich bijzonder hebben toegewijd aan de zorg voor de ouderen, met name voor hen die zeer arm zijn, verlaten of in moeilijkheden.

Zeer dierbare ouderen, die zich onzeker voelen vanwege hun gezondheid of anderszins, ik verzeker jullie mijn nabijheid en mijn liefde. Wanneer God ons toestaat te lijden vanwege een ziekte, eenzaamheid of om andere redenen die zijn verbonden met de gevorderde leeftijd, geeft dat altijd de genade en de kracht om ons met meer liefde voor het offer van de Zoon te verenigen en met meer intensiteit aan zijn heilsplan deel

te nemen. Wij zijn ervan overtuigd: Hij is Vader, een Vader, rijk aan liefde en barmhartigheid!

Mijn gedachten gaan op een bijzondere wijze naar jullie uit, weduwnaars en weduwen, die alleen zijn gebleven om het laatste traject van het leven te doorlopen; naar jullie, religieuzen-ouderen, die lange jaren trouw de zaak van het koninkrijk der hemelen hebt gediend; naar jullie, zeer dierbare broeders priesters en bisschoppen met emeritaat die de directe verantwoordelijkheid van het pastorale ambt hebt achtergelaten. De kerk heeft jullie nodig. Zij waardeert de diensten die jullie nog verrichten op velerlei terreinen van apostolaat, ze rekent op jullie steun van gebed, ze verwacht jullie ervaren adviezen en ze verrijkt zich met het evangelische getuigenis dat door jullie dagelijks wordt gegeven.

“U maakt mij vertrouwd met de weg naar het leven, met overvloedige vreugde bij U” (Ps 16,11)

14. Het is natuurlijk dat, met het verstrijken van de jaren, de gedachte aan de ‘zonsondergang’ vertrouwd wordt. Hieraan worden we in elk geval herinnerd wanneer we het aantal verwanten, vrienden en kennissen zien verminderen: we realiseren dat in verschillende omstandigheden, bijvoorbeeld wanneer we op familiebijeenkomsten zijn, bij ontmoetingen met onze jeugdvrienden, met die van school, van de universiteit, van de militaire dienst, met onze collega’s van het seminarie. De grens tussen leven en dood loopt door onze gemeenschappen heen en ieder van ons krijgt onverbiddelek zijn deel. Als het leven een pelgrimstocht is naar het hemelse vaderland, is de ouderdom de tijd waarin natuurlijker wordt gekeken naar de drempel van de eeuwigheid.

En toch vinden wij ouderen het moeilijk

om in het perspectief van deze tocht te berusten. In ons menselijk bestaan dat door de zonde wordt getekend, stelt de dood een dimensie van duisternis voor die ons noodzakelijk droevig maakt en beangstigt. En waarom zou het anders zijn? De mens is gemaakt voor het leven, terwijl de dood – zoals de schrift ons vanaf de eerste bladzijden uitlegt (vgl. Gn 2-3) – oorspronkelijk niet in Gods bedoeling lag, maar is binnengeslopen als gevolg van de zonde, vrucht van “de afgunst van de duivel” (W 2,24). Men begrijpt dus waarom de mens zo op deze duisternis reageert en in opstand komt. Belangrijk in dit opzicht is dat Jezus zelf, “op allerlei manieren op de proef gesteld, precies zoals wij, afgezien dan van de zonde” (Heb 4,15), bang is geweest voor de dood: “Mijn Vader, als het mogelijk is, laat deze beker dan aan Mij voorbijgaan.” (Mt 26,39). En hoe de tranen te vergeten die hij plengde voor het graf van zijn vriend Lazarus, ook al ging hij naar hem toe om hem weer tot leven te wekken (vgl. Joh 11,35)?

Hoe rationeel begrijpelijk de dood ook is vanuit biologisch standpunt, het is niet mogelijk de dood als ‘natuurlijk’ te beleven. Zij staat in contrast met het diepste instinct van de mens. Het Concilie heeft hieromtrent gezegd: “In het licht van de dood krijgt het raadsel van het menselijk bestaan zijn grootste dimensie. Niet alleen wordt de mens gefolterd door pijn en door de voortgaande afbraak van zijn lichaam, maar ook, ja zelfs nog meer, door de angst voor een eeuwige vernietiging.”²⁰ Het lijden zou zeker ontroostbaar blijven, als de dood de totale vernietiging was, het einde van alles. De dood dwingt de mens dus om radicale vragen te stellen over de zin van het leven: wat is er aan de andere kant van de schimmige muur van de dood? Vormt zij het eindpunt van het leven of bestaat er iets dat haar overstijgt?

20. Tweede Vaticaans Concilie, pastorale Constitutie over de kerk in de wereld van deze tijd *Gaudium et spes*, 18.

15. In de geschiedenis van mensen vanaf de oudste tijden tot op de dag van vandaag, ontbreekt het niet aan simplistische antwoorden, die het leven begrenzen tot dat, wat we hier op deze aarde ervaren. In het oude testament zelf doen enkele notities in het boek *Prediker* denken aan de ouderdom als een gebouw in verval en aan de dood als haar totale en definitieve vernietiging (vgl. 12,1-7). Maar juist tegen de achtergrond van deze pessimistische antwoorden blijft in het heden het met hoop vervulde perspectief schijnen van de openbaring als geheel dat zijn oorsprong vindt in het evangelie: "Hij is geen God van doden maar van levenden" (Lc 20,38). De apostel Paulus verzekert dat de God die de doden levend maakt (vgl. Rom 4,17) ook onze sterfelijke lichamen levend zal maken (vgl. Rom 8,11). En Jezus zegt van zichzelf: "Ik ben de opstanding en het leven. Wie in Mij gelooft mag dan wel sterven, toch zal hij leven; en iedereen die leeft en in Mij gelooft, zal in eeuwigheid niet sterven" (Joh 11,25-26).

Christus die de grenzen van de dood heeft overschreden, heeft het leven geopenbaard dat buiten deze grens ligt in dat niet onderzochte 'terrein' van de mens dat de eeuwigheid is. Hij is de eerste Getuige van het onsterfelijk leven; in Hem wordt de menselijke verwachting vol onsterfelijkheid geopenbaard. "In onze angst, omdat wij moeten sterven, troost ons uw belofte dat wij eens onsterfelijk zullen zijn met Hem."²¹ Bij deze woorden die de liturgie de gelovigen als troost biedt in het uur van afscheid van een dierbare persoon, volgt een aankondiging van hoop: "Gij neemt het leven, God, niet van ons af, Gij maakt het nieuw, dat geloven wij op uw woord; en als ons aardse huis, ons lichaam, afgebroken wordt, heeft Jezus al een plaats voor ons bereid in uw huis, om daar voorgoed te wonen."²² In Christus wordt de dood, dramatische en aangrijpende werkelijkheid, vrijgekocht en

vervormd, totdat ze het gezicht van een 'zuster' laat zien die ons in de handen van de Vader voert.²³

16. Het geloof verlicht zo het mysterie van de dood en geeft sereniteit aan de ouderdom, die niet meer wordt beschouwd en beleefd als een passieve verwachting van een vernietigende gebeurtenis, maar eerder als een met belofte vervulde aankomst aan het doel van de volle volwassenheid. Het zijn jaren die met een zin van vertrouwelijke verlatenheid in de handen van God, de voorzienige en barmhartige Vader, zijn te beleven; het is een tijd om creatief te worden gebruikt om ons spirituele leven te verdiepen met vuriger gebed en met meer overgave aan de dienst van onze broeders en zusters in de liefde.

Daarom zijn al die maatschappelijke initiatieven te prijzen die de ouderen in staat stellen hun lichamelijk welzijn op peil te houden, als ook die rekening houden met hun intellectuele ontwikkeling en hun persoonlijke betrekkingen, als ook die hen in staat stellen zich nuttig te voelen en hun tijd, talenten en ervaring ten dienste van anderen stellen. Op deze wijze wordt het leven als fundamenteel geschenk van God bewaard en kan ze toenemen. Zo'n vermogen om van het leven te genieten staat geenszins in tegenspraak met dat verlangen naar de eeuwigheid, dat binnen mensen die een diepe, spirituele ervaring opdoen, groeit, zoals het leven van de heiligen getuigt.

Het evangelie herinnert ons in dit opzicht de woorden van de oude Simeon, die zich bereid verklaart te sterven, nadat hij in zijn armen de verwachte Messias kon drukken: "Nu, Meester, laat U, zoals U gezegd hebt, uw knecht in vrede gaan; want mijn ogen hebben uw heil gezien"(Lc 2,29-30). De apostel Paulus voelde zich in zekere zin onzeker over het verlangen te blijven

21. Het Romeins mismaal, *Prefatie I van de overledenen*.

22. *T.a.p.*

23. Vgl. H. Franciscus van Assisi, *Cantico delle creature*.

leven om het evangelie te verkondigen en het verlangen om “heen te gaan en met Christus te zijn” (Fil 1,23). De heilige Ignatius van Antiochië, die verheugd het martelaarschap tegemoet ging, getuigde dat hij in de geest de stem van de heilige Geest hoorde, als levend ‘water’, dat in hem opborrelt en hem de uitnodiging influistert: “Kom naar de Vader.”²⁴ Er zijn voorbeelden hiervan te over. Zij werpen geen enkele schaduw op de waarde van het aardse leven, dat mooi is, ondanks de grenzen en het lijden, dat tot op de bodem moet worden beleefd. Tegelijkertijd herinneren ze ons eraan dat het aardse leven niet de laatste waarde is, zoals de zonsondergang van het bestaan vanuit christelijk perspectief kan worden gezien als een ‘doorgang’, als een brug die is geslagen van het leven naar het leven, van de breekbare en onzekere vreugde van deze aarde naar de volle vreugde die de Heer zijn gelovige dienaren voorhoudt: “Kom delen in de vreugde van je heer” (Mt 25,21).

Een levenswens

17. In deze geest, dierbare broeders en zusters ouderen, als ik ieder van jullie aanmoedig de jaren sereen te beleven die de Heer heeft beschikt, voel ik een spontaan verlangen om volledig deze gevoelens in deze eindfase van mijn leven te delen na meer dan twintig jaar het ambt naar het voorbeeld van Petrus te hebben bekleed nu we in afwachting zijn van het derde millennium dat voor de deur staat. Ondanks de beperkingen die mijn leeftijd met zich meebrengen, blijf ik van het leven genieten. Daarvoor bedank ik de Heer. Het is mooi om tot het einde voor de zaak van het koninkrijk van God te werken.

Tegelijkertijd vind ik een grote vrede als ik denk aan het moment waarin de Heer me

zal roepen: van het leven naar het leven! Hiervoor komt vaak over mijn lippen zonder een enkel spoor van droefenis, een gebed dat priesters reciteren na de viering van de eucharistie: *In hora mortis meae voca me, et iube me venire ad te* – roep me in het uur van de dood, en beveel dat ik naar je kom. Het is het gebed van de christelijke hoop, dat niets wegneemt van de vreugde van het huidige ogenblik, terwijl ze de toekomst van Gods genadige en lieflijk zorg toevertrouwt.

18. “Iube me venire ad te!”: dit is het diepste verlangen van het menselijke hart, zelfs bij hen die zich dat niet bewust zijn.

Geef ons, o Heer van het leven, dat we altijd levendig hiervan bewust mogen zijn en dat we mogen genieten van elk seizoen van ons leven als een geschenk dat een belofte draagt voor de toekomst.

Geef, dat we met overgave uw wil mogen aanvaarden, en ons plaatsen in uw barmhartige handen.

En wanneer het moment van de definitieve ‘doorgang’ komt, laat ons het met een serene geest tegemoet treden zonder verdriet om wat we zullen achterlaten. Door Jou te ontmoeten, na je lang te hebben gezocht, zullen we inderdaad elke authentieke waarde terugvinden hier op aarde, samen met allen die ons zijn voorgegaan in het teken van het geloof en van de hoop.

Moge Maria, moeder van de pelgrimsheid, onze voorspraak zijn “nu en in het uur van onze dood” zodat we altijd verbonden mogen blijven met Jezus, je bemindde Zoon en onze broer, Heer van het leven en heerlijkheid. Amen!

Uit het Vaticaan, 1 oktober 1999.

JOHANNES PAULUS II

Vertaling: E. de Kort

24. De brief aan de Romeinen, 7,2.